

DREPT INTERNAȚIONAL

CZU: 341.231.14

[https://doi.org/10.52277/1857-2405.2022.1\(60\).01](https://doi.org/10.52277/1857-2405.2022.1(60).01)

DEMNIȚATEA UMANĂ – SURSĂ ȘI FUNDAMENT AL DREPTURILOR ȘI LIBERTĂȚILOR OMULUI ÎN SECOLUL XXI

Olga DORUL,
doctor în drept,
conferențiar universitar,
Institutul Național al Justiției
<https://orcid.org/0000-0001-8613-4066>

Doina CAZACU,
doctor în drept,
conferențiar universitar,
Universitatea de Stat din Moldova
<https://orcid.org/0000-0002-0425-189x>

HUMAN DIGNITY – SOURCE AND FOUNDATION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE 21ST CENTURY

SUMMARY

As presented in the first part of the scientific study, it aims to identify the particular situations arising from the new realities in which human dignity is to be protected. An important aspect in this regard is the respect for human dignity in conditions of deprivation of liberty and detention. However, by applying coercive measures, the state has several positive obligations that it must honor, which represent fundamental human rights: the right to life and physical integrity, the right not to be subjected to ill-treatment. We will complete the study by exposing the ethical and legal aspects of the impact of artificial intelligence (AI) systems on human dignity.

Key-words: *dignity, detention, torture, artificial intelligence, inhuman treatment, degrading treatment, soft law.*

PARTEA a II-a

SUMAR

După cum a fost prezentat în prima parte a acestui demers științific, el are drept scop identificarea situațiilor particulare iscate din noile realități în care demnitatea umană urmează a fi protejată. Un aspect important în acest sens îl constituie respectarea demnității umane în condițiile de privare de libertate și detenție. Or, aplicând măsuri coercitive, statul are mai multe obligații pozitive pe care trebuie să le onoreze, care reprezintă drepturi fundamentale ale omului: dreptul la viață și integritate fizică, dreptul de a nu fi supus relexor tratamentelor. Vom finaliza studiul prin expunerea aspectelor etice și juridice ale impactului sistemelor de inteligență artificială (IA) asupra demnității umane.

Cuvinte-cheie: *demnitate, detenție, tortură, inteligență artificială, tratament inuman, degradant, soft law.*

Demnitatea umană și condițiile de detenție

Demnitatea umană urmează a fi respectată și în condiții speciale, cum sunt cele de privare de libertate sau detenție.

Standardele internaționale și regionale în materia interzicerii torturii și altor pedepse și tratamente cu cruzime sau degradante sunt reglementate de Convenția de la New York din 10 decembrie 1984 [4] și Convenția europeană pentru prevenirea torturii și a pedepselor sau tratamentelor inumane sau degradante [3] care statuează că „*nimeni nu poate fi supus torturii și nici pedepselor sau tratamentelor inumane sau degradante*”.

Demnitatea umană este protejată și de Convenția Europeană a Drepturilor și Libertăților Fundamentale, la art. 3 – Interzicerea torturii, care prevede expres că „*Nimeni nu poate fi supus tor-*

turii, nici pedepselor sau tratamentelor inumane ori degradante” [2].

La nivelul Uniunii Europene, demnitatea umană este inserată în preambulul și în textul art. 1 al Cărții Drepturilor Fundamentale „*Demnitatea umană este inviolabilă. Aceasta trebuie respectată și protejată*” [1].

Pentru a fi mai expliciti, vom încerca să identificăm dimensiunea termenului de „dignitate umană” sub aspectul torturii, tratamentelor inumane și degradante care aduc atingere acestuia.

Conform Convenției ONU împotriva formelor de tratament sau pedepselor crude, inumane sau degradante (CAT), adoptată în 1984, prin termenul „tortură” se desemnează „*orice act prin care se provoacă unei persoane, cu intenție, o durere sau suferințe puternice, de natură fizică sau psihică, în special cu scopul de a obține, de la această persoană sau de la o persoană terță, informații sau mărturisiri, de a o pedepsi pentru un act pe care aceasta sau o terță persoană l-a comis sau este bănuită ca l-a comis, de a o intimida sau de a face presiune asupra unei terțe persoane sau pentru orice alt motiv bazat pe o formă de discriminare, oricare ar fi ea, atunci când o asemenea durere sau suferință sunt provocate de către un agent al autorității publice sau orice altă persoană care acționează cu titlu oficial sau la instigarea sau cu consimțământul expres sau tacit al unor asemenea persoane*” [4].

Analizând tratatele internaționale, constatăm o lipsă a definirii exprese a termenelor de „tratamente inumane sau degradante”. Acestea se consideră o formă mai puțin gravă în care gradul de severitate nu se ridică la nivelul actului de tortură. În esență, tratamentele inumane și degradante reprezintă tratament dur și neglijent care afectează sănătatea fizică și/sau psihică a persoanei. Acestea pot reprezenta o pedeapsă care urmărește scopul de a cauza o durere sau suferință fizică sau psihică, fie de a umili persoana [21].

Analizând practica Curții Europene a Drepturilor Omului, a Curții de Justiție a Uniunii Europene, pot fi identificați mai mulți factori, care, singuri sau în combinație cu alții, pot constitui tratamente crude, inumane sau degradante: supraaglomerarea locurilor de detenție, izolarea, lipsa luminii naturale, lipsa aerului proaspăt sau a ventilației, hrana insuficientă și apă potabilă, condiții sanitare și igienice precare, lipsa îngrijirii sănătății, expunerea prelungită la temperaturi ridicate extreme (înalte sau scăzute), lipsa contactului cu lumea exterioară, izolarea, alimentarea forțată (lista nu este exhaustivă).

În temeiul reglementărilor internaționale și regionale, statului îi revine obligația de a asigura condiții corespunzătoare, astfel ca persoana să fie deținută în condiții care sunt compatibile cu res-

pectarea demnității sale umane, ca modul și metoda de executare a pedepsei să nu cauzeze persoanei suferințe sau dureri de o intensitate care să depășească nivelul de suferință inerent detenției, iar sănătatea și integritatea persoanei să fie în mod adecvat asigurate, inclusiv prin acordarea asistenței medicale necesare. În cauza *Kudla împotriva Poloniei* [13, § 51], reclamantul se plânga că nu a primit tratament psihiatric adecvat în timpul detenției sale din 4 octombrie 1993. Închisoarea din Cracovia, unde el se afla atunci, nu avea serviciu psihiatric și nu s-a depus niciun efort pentru a-i trata depresia cronică. Curtea a constatat că, la originea încercărilor sale repetate de sinucidere în închisoare, acest eșec ar echivala cu un tratament inuman și degradant, în sensul articolului 3 din Convenție.

În Centrul de primire inițială și cazare din Italia, reclamantii au invocat că au suferit tratamente inumane și degradante în cursul perioadei luării în custodie publică. Autoritățile au indicat că reclamantii nu au suferit niciun tratament inuman sau degradant, „*întrucât nu s-a considerat că sunt arestați sau deținuți, ci pur și simplu că primeau asistență în așteptarea returnării lor în Tunisia*”. În această cauză, Amnesty International a constatat că în camere, care găzduiau până la 25 de persoane, se aflau paturi supraetajate pe patru niveluri, așezate unul lângă altul, că saltelele din spumă poliuretanică, uneori rupte, erau instalate de-a lungul coridoarelor sau pe palier, afară, și că, în numeroase cazuri, nu existau becuri. Intimitatea în toalete și dușuri era asigurată doar de perdele din material textil sau plastic, amplasate în mod improvizat, conductele de apă erau uneori blocate sau curgeau, mirosul de latrină pătrundea peste tot, iar ploaia aducea în locuințe umezeală și mizerie. Amnesty International a semnalat existența unei supraaglomerări severe, unei insalubrități generale și a unor grupuri sanitare urât mirositoare și imposibil de utilizat [12]. Totuși, Curtea a luat în calcul efortul autorităților și a apreciat că decizia autorităților interne - de a transfera un anumit număr de persoane, printre care și reclamantul, într-un alt centru de rețineră - demonstra intenția lor de a îmbunătăți condițiile de detenție în decursul unei perioade scurte de timp, iar faptele invocate nu au reprezentat o încălcare a art. 3 CEDO [12, § 197].

Este la fel de adevărat că, potrivit jurisprudenței constante a Curții, pentru a intra în domeniul de aplicare a art. 3 din Convenție, relele tratamente trebuie să atingă un nivel minim de gravitate. Aprecierea acestui nivel minim este relativă; depinde de datele cauzei în ansamblu, în special de durata tratamentelor și de efectele lor fizice și psihice, precum și, uneori, de sexul, vârsta și starea de sănătate a victimei [12].

De asemenea, situația în care o persoană în întregime dependentă de ajutorul autorităților, independent de voința sa, se află într-o situație de lipsuri materiale extreme, care nu i-ar permite să facă față nevoilor elementare (hrană, igienă) și i-ar aduce atingere sănătății fizice și mentale, constituie, în opinia Curții, o stare de degradare incompatibilă cu demnitatea umană [14].

Curtea a constatat o atingere la demnitatea și integritatea fizică a reclamantului, întrucât lui i-au fost cauzate vătămări corporale semnificative și umilință, care au atins nivelul de gravitate al tratamentului și pedepsei degradante în sensul art. 3 din CEDO, sub formă de „pedepsă degradantă”, aplicată reclamantului de către autorități atunci când acestuia i-au fost dați în jos pantalonii și lenjeria intimă, fiind aplecat peste masă, iar ulterior i-au fost aplicate lovituri de către agenții de poliție cu o teighea (nuia) [17, § 56].

În practica sa, Înalta Curte de la Strasbourg consideră violare a demnității umane: tortura, tratamentele inumane și degradante, pedeapsa inumană, discriminarea pe baza sexului, rasei, originii sociale etc. În opinia magistraților de la CEDO, condițiile inumane din locurile de detenție au adus atingere demnității umane în cauzele *Peers împotriva Greciei* [15], *Florea împotriva României* [9], *X împotriva Turciei* [19]. În cauza *Peers împotriva Greciei*, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a hotărât că a fost încălcat art. 3 (interzicerea tratamentelor inumane ori degradante) din Convenția Europeană a Drepturilor Omului, constatând că reclamantul a fost ținut în unitatea de izolare din aripa Delta din Penitenciarul Koridallos în condiții de detenție care constituie tratament degradant. Curtea a ținut seama mai ales de faptul că, timp de cel puțin două luni, reclamantul a fost constrâns să stea mare parte din fiecare interval de 24 de ore în patul său din celulă, fără aerisire și fără fereastră, căldura devenind uneori insuportabilă. De asemenea, acesta a fost obligat să folosească toaleta în prezența altui deținut și să fie prezent când toaleta era folosită de colegul de cameră. În opinia Curții, condițiile de detenție care fac obiectul plângerii au adus atingere demnității umane a reclamantului și i-au trezit sentimente de angoasă și inferioritate, de natură să îl umilească și să îl înjosească, și chiar să îi distrugă rezistența fizică sau morală [15].

În cauza *Florea împotriva României*, Curtea a constatat că reclamantul a fost ținut în condiții de detenție care au depășit pragul de gravitate din cauza nerespectării dreptului la un pat individual și la un spațiu vital adecvat, precum și din cauza condițiilor nefaste de detenție prevăzute de art. 3 (interzicerea tratamentelor inumane ori degradante) din Convenție, ceea ce constituie o încălcare a dispoziției respective. În special, Curtea a observat că, de-

parte de a lipsi persoanele de drepturile prevăzute în Convenție, privarea de libertate impune în unele cazuri o protecție sporită a persoanelor vulnerabile. Statul era obligat să se asigure că toate persoanele private de libertate erau deținute în condiții care respectau demnitatea lor umană, că nu erau suferite unor suferințe sau greutăți de o intensitate care depășește nivelul inevitabil de suferință inerent detenției și că nu li se compromitea sănătatea [9, § 64].

Izolarea deținutului pe motivul orientării sexuale reprezintă o încălcare a art. 3 CEDO. Curtea a considerat că măsura izolării unui deținut homosexual pe o perioadă de opt luni, după ce s-a plâns de acte de intimidare și hărțuire din partea colegilor de detenție, i-au cauzat suferințe mintale și fizice, precum și un sentiment de lipsire de demnitate, ceea ce constituie „tratamente inumane ori degradante” [19].

Impunerea unei persoane de sex masculin să se dezbrace complet în prezența agentului de penitenciar de sex feminin, în cadrul percheziției corporale, examinarea, fără mănuși a organelor genitale și alimentarea arestatului, au constituit, în opinia Curții, un tratament degradant și lezarea demnității omului [18, § 64].

În cauza *S.D. împotriva Greciei* [16, §49-54], Curtea a hotărât că ținerea în detenție a unui solicitant de azil într-o baracă prefabricată, pentru o perioadă de două luni, fără posibilitatea de a ieși în exterior sau de a folosi telefonul și fără să i se pună la dispoziție lenjerie de pat curată și suficiente produse de igienă, a constituit un tratament degradant în sensul art. 3 din Convenție. În mod similar, o perioadă de detenție de șase zile, într-un spațiu închis, fără posibilitatea de a face plimbări, fără acces la un spațiu de relaxare, în care persoanele deținute erau obligate să doarmă pe saltele murdare, fără acces liber la toaletă, a fost considerată inacceptabilă.

Obligația pozitivă a statului conținuță la art. 2 al CEDO presupune asigurarea dreptului la viață, inclusiv integritatea fizică a persoanei, care poate intra în conflict cu prevederile art. 3 CEDO. Republica Moldova a fost condamnată la CEDO în cauza *Ciorap* pe motivul alimentației forțate a deținutului [8]. În cauza *Jalloh împotriva Germaniei* [11], Curtea a menționat că o măsură care constituie o necesitate terapeutică din punct de vedere al principiilor generale ale medicinei nu poate, în principiu, fi considerată ca inumană și degradantă. Același lucru poate fi spus despre alimentarea silită care are scopul de a salva viața unui deținut care, în mod conștient, refuză să accepte hrana. Totuși, statul trebuie să aducă argumente ca să convingă Înalta Curte de necesitatea medicală [10, § 83]. Totodată, Curtea trebuie să stabilească cu certitudine dacă garanțiile procedurale pentru decizia de a alimenta silit au fost respectate. Mai mult, modul în care reclamantul este supus alimentării silită în

timpul grevei foamei nu trebuie să depășească nivelul minim de severitate prevăzut de jurisprudența Curții în temeiul articolului 3 al Convenției.

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a constatat nerespectarea prevederilor CEDO în cauza *Ciorap* [8, §81] pe motivul alimentației forțate a deținutului. Înalta Curte „nu vede nicio probă cu privire la o testare medicală sau o altă investigație în baza căreia medicul de serviciu a decis de a începe alimentarea silită. Pe de altă parte, au fost efectuate teste detaliate după sfârșitul alimentării silită. (...) Nu au fost aduse motive pentru decizia de a începe procedura de alimentare silită. Mai mult, de fiecare dată sănătatea reclamantului a fost apreciată de către medicul de serviciu ca „relativ satisfăcătoare” sau chiar „satisfăcătoare”, ceea ce este cu greu compatibil cu o stare care amenință viața și care necesită alimentarea silită”.

Instituția care asigură respectarea legislației UE și interpretarea acesteia – Curtea de Justiție a Uniunii Europene (în continuare – CJUE), la fel, în practica sa a reiterat că respectarea demnității umane reprezintă o importanță fundamentală în garantarea respectării drepturilor omului [6]. Astfel, în cauza *Gnandi împotriva statului belgian* [6], cauza *Pham împotriva Stadt Schweinfurt, Amt für Meldewesen und Statistik* [5], cauza *WM împotriva Stadt Frankfurt am Main* [7], făcându-se referire la statutul de refugiat sau persoană cu ședere ilegală, CJUE a reiterat importanța respectării demnității umane în procesul de returnare/întoarcere a refugiaților sau a persoanelor aflate ilegal pe teritoriul unui stat membru al UE.

Curtea a menționat că, în instituirea unei politici eficiente de îndepărtare și repatriere (returnarea persoanelor cu ședere ilegală), statul trebuie să respecte deplin drepturile fundamentale și demnitatea persoanelor.

În concluzie, deși tratatele internaționale, actele Uniunii Europene sau legile naționale ar putea să nu prevadă ca regulă generală respectarea demnității umane, observăm că acest principiu este strâns corelat cu drepturile și libertățile fundamentale ale omului și urmează a fi interpretate în lumina protecției și asigurării demnității umane.

Protecția demnității umane în contextul utilizării sistemelor de inteligență artificială

Evoluția științelor și tehnologiilor pe lângă multiplele beneficii aduse omenirii relevă și multe semne de întrebare legate de riscurile prezentate de sistemele de inteligență artificială (IA) vis-à-vis de drepturile și libertățile fundamentale ale omului. Protecția drepturilor omului într-o lume digitalizată, în situația în care sistemele de inteligență artificială devin tot mai umanizate, relevă dileme

de ordin etic și legal, iar savanții, filosofii, teologii, medicii și juriștii au păreri diametral opuse privind variatele aspecte ale disputei: *inteligența naturală vs. inteligența artificială*.

Noile realități impun necesitatea elaborării unui cadru legal în domeniul utilizării inteligenței artificiale, conturându-i limitele legale prin consolidarea normativă a principiilor utilizării acesteia, având în calitate de valoare esențială demnitatea ființei umane.

Autorul Nayef Al-Rodhan consideră că inteligența artificială va transforma în mod inevitabil relația dintre state și cetățeni și va avea un impact profund asupra demnității umane. Utilizarea sigură și durabilă a IA în viitor poate fi realizată numai atunci când riscurile pentru demnitatea umană sunt atenuate. Ființele umane se prezintă astăzi ca fiind emoționale, amurale și egoiste, iar demnitatea rămâne să fie considerată drept cea mai fundamentală dintre nevoile lor. Demnitatea, chiar mai mult decât libertatea (demnitatea cuprinde asta și mai mult), este esențială pentru o guvernare durabilă și, într-un sens fundamental, este esențială pentru susținerea existenței noastre sociale. Autorul definește demnitatea holistică ca însemnând mult mai mult decât absența umilinței, dar și prezența recunoașterii. Este un set cuprinzător de nouă necesități ale demnității, printre care se numără: rațiunea, securitatea, drepturile omului, transparență, justiție, responsabilitate, oportunitate, inovație și incluziune. AI influențează aceste necesități în moduri complexe, consolidându-le sau punându-le în pericol (uneori, ambele) [21].

Printre tentativele de încadrare juridică a procesului de utilizare a inteligenței artificiale cu impact asupra drepturilor omului se numără actele adoptate de Consiliul Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică, și anume Recomandarea din 22 mai 2019 privind Inteligența Artificială [23], care proclamă valori centrate pe om și corectitudine:

- a) *Actorii Inteligenței Artificiale ar trebui să respecte statul de drept, drepturile omului și valorile democratice, pe tot parcursul ciclului de viață al sistemului de Inteligență Artificială. Acestea includ libertatea, demnitatea și autonomia, confidențialitatea și protecția datelor, nediscriminarea și egalitatea, diversitatea, corectitudinea, justiția socială și drepturile muncii recunoscute la nivel internațional.*
- b) *În acest scop, actorii Inteligenței Artificiale ar trebui să implementeze mecanisme și garanții, cum ar fi capacitatea de determinare umană, care sunt adecvate contextului și în concordanță cu stadiul tehnicii.*

În conformitate cu decizia adoptată de Conferința Generală a UNESCO la cea de-a 40-a sesiune (40 C/Rezoluția 37), Directorul General a înființat, în martie 2020, un Grup ad hoc de Experți (GEAH) pentru a elabora un proiect de recomandare privind etica inteligenței artificiale.

La 7 septembrie 2020 a fost adoptat Documentul Final al Proiectului de Recomandare privind etica inteligenței artificiale [24], document centrat pe demnitatea umană și drepturile omului, precum și pe egalitatea de gen, justiția socială și economică, bunăstarea fizică și psihică, diversitatea, interdependența, incluziunea și protecția mediului și a ecosistemelor, fiind capabil să direcționeze responsabil sistemele de inteligență artificială.

Recomandarea are ca domeniu de aplicare problemele etice relevate de inteligența artificială. Ea abordează etica inteligenței artificiale ca gândire normativă sistematică, bazată pe un cadru global și evolutiv de valori, principii și acțiuni interconectate care pot ghida societățile să răspundă în mod responsabil la consecințele cunoscute și necunoscute ale impactului tehnologiilor inteligenței artificiale asupra ființelor umane, societăților, asupra mediului și ecosistemelor și le oferă o bază pentru acceptarea sau respingerea tehnologiilor inteligenței artificiale. În loc să echivaleze etica cu legea, drepturile omului sau ca o completare normativă a tehnologiilor, ea vede etica ca o bază dinamică pentru evaluarea normativă și îndrumarea tehnologiilor inteligenței artificiale, făcând din demnitatea umană, bunăstarea și prevenirea daunelor repere și bazându-se pe etica științei și tehnologiei.

Unul din obiectivele Recomandării ține de promovarea respectului pentru demnitatea umană și egalitatea de gen, protecția intereselor generațiilor prezente și viitoare și protecția drepturilor omului, libertăților fundamentale, mediului și ecosistemelor în toate etapele ciclului de viață al sistemelor de inteligență artificială.

În termenii proiectului recomandării, demnitatea fiecărei ființe umane se află la baza sistemului indivizibil al drepturilor omului și libertăților fundamentale și joacă un rol esențial pe parcursul ciclului de viață al sistemelor de inteligență artificială. Demnitatea umană se referă la recunoașterea valorii intrinseci a fiecărei ființe umane și, prin urmare, nu este legată de sex, gen, limbă, religie, opinii politice sau de altă natură, origine națională, etnică, indigenă sau socială, orientare sexuală și identitate de gen, proprietate, naștere, dizabilitate, vârstă sau orice alt statut.

Nicio ființă umană nu ar trebui să sufere vătămări fizice, economice, sociale, politice sau psihice în orice fază a ciclului de viață al sistemelor de inteligență artificială. Sistemele de IA trebuie, pe tot parcursul ciclului lor de viață, să îmbunătă-

țească calitatea vieții fiecărei ființe umane, drepturile omului, lăsând la latitudinea indivizilor sau grupurilor definirea noțiunii de „calitate a vieții”, atâta timp cât nu există nici o încălcare a drepturilor omului și nici un atac la demnitatea umană în sensul acestei definiții.

Indivizii pot interacționa cu sistemele de inteligență artificială pe tot parcursul ciclului lor de viață și să primească ajutorul lor, de exemplu - pentru îngrijirea persoanelor vulnerabile, inclusiv, dar nu limitându-se la copii, persoane vârstnice, persoane cu dizabilități sau bolnavi. În aceste interacțiuni, indivizii nu trebuie niciodată tratați ca obiecte, demnitatea lor nu trebuie să fie subminată și nu trebuie să existe nici încălcare a drepturilor omului, nici atingere adusă acestor drepturi.

La 24 noiembrie 2021, Recomandarea privind Etica Inteligenței Artificiale [23] a fost adoptată de Conferința Generală a UNESCO la cea de-a 41-a sesiune, devenind primul act internațional care punctează clar principiile de care urmează să se conducă statele în proiectarea și utilizarea sistemelor care au la bază inteligența artificială. Recomandarea este centrată pe demnitatea umană și drepturile omului. Iar depozitiile finale ale actului indicat conțin prevederea în al cărei temei nimic din conținutul recomandării nu poate fi interpretat ca înlocuind, modificând sau prejudiciind în alt mod obligațiile sau drepturile statelor în temeiul dreptului internațional sau ca aprobare pentru orice stat, alt actor politic, economic sau social, grup sau persoană de a se angaja într-o activitate sau de a efectua orice act contrar drepturilor omului, libertăților fundamentale, demnității umane și preocupărilor pentru mediu și ecosisteme, atât vii, cât și ne-vii.

Suntem cu toții martorii realizărilor remarcabile pe tărâmul științelor tehnice și științelor medicale, realizări menite să ne faciliteze viața cotidiană, să ne amelioreze soarta, să ne suprime necazurile și suferințele. Omenirea s-a lăsat astăzi antrenată într-o goană după tehnologii mai rapide și mai inteligente, care operează, totodată, autonom, substituind procesul clasic de luare a deciziilor de către ființa umană (procesul de gândire și, subsecvent, acțiunea). Nefiind cunoscută întinderea efectelor utilizării unor asemenea sisteme, procesele artificiale și impactul acestora asupra drepturilor naturale, urmează să interpretăm de fiecare dată circumstanțele cauzei în lumina protecției demnității umane.

Drepturile omului sunt strâns legate de noțiunea de demnitate umană în așa măsură încât este foarte greu, dacă nu imposibil, să promovăm respectul față de ele fără a face apel, cel puțin implicit, la ideea că fiecare individ are valoare intrinsecă în virtutea doar a condiției lui umane [20, p. 53].

Din analiza situațiilor descrise în prezenta investigație științifică și conținutul normelor enunțate *supra*, considerăm că teza formulată în titlul articolului a fost demonstrată, în final. Demnitatea umană, de la apariția primelor norme naționale și internaționale în domeniul protecției drepturilor omului, a fost concepută ca fundamentul real al drepturilor și libertăților omului. În toate scenariile legale, reale și ipotetice, demnitatea umană trebuie să fie percepută ca valoare de referință în proiectarea soluțiilor.

Referințe bibliografice:

1. Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene (2010/C 83/02), <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:ro:PDF> (vizitat 11.12.2021).
2. Convenția Europeană pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950, ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr.1298 din 24.07.1997. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1997, nr.54-55/502.
3. Convenția Europeană pentru Prevenirea Torturii și a Pedepselor ori Tratatelor Inumane sau Degradante, adoptată la Strasbourg la 26 noiembrie 1987, în vigoare din 01.02.1989. Ratificată de Republica Moldova la 02.11.1997, în vigoare din 01.02.1998. <http://www.cpt.coe.int/lang/rom/rom-convention.pdf> (vizitat 11.02.2022).
4. Convenția ONU împotriva Torturii și altor Pedepse ori Tratamente cu Cruzime, Inumane sau Degradante. Adoptată la 10 decembrie 1984, în vigoare din 26.06.1987, pentru Republica Moldova în vigoare din 28.12.1995. În: *Tratate internaționale la care Republica Moldova este parte*. Vol.I. Chișinău: Moldpres, *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1998, p. 129.
5. Hotărârea Curții de Justiție a Uniunii Europene din 17.07.2014, *Thi Ly Pham*, C-474/13. <https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/cjeu-c%E2%80%91147413-thi-ly-pham-v-stadt-schweinfurt-amt-f%C3%BCr-meldewesen-und-statistik> (vizitat 11.02.2022).
6. Hotărârea Curții de Justiție a Uniunii Europene din 19.06.2018, *Gnandi (GC)*, C-181/16. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:62016CJ0181&from=RO> (vizitat 09.02.2022).
7. Hotărârea Curții de Justiție a Uniunii Europene din 02.07.2020, *WM*, C-18/19. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:62019CJ0018&qid=163177785994&from=RO> (vizitat 11.02.2022).
8. Speța *Ciorap c. Moldovei*. Hotărârea CtEDO din 19.06.2007, definitivă din 19.09.2007. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127796> (vizitat 11.02.2022).
9. Speța *Florea c. României*. Hotărârea CtEDO din 14.09.2010. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-123464> (vizitat 11.03.2022).
10. Speța *Herczegfalvy c. Austriei*. Hotărârea CtEDO din 24.09.1992. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62337> (vizitat 05.02.2022).
11. Speța *Jalloh c. Germaniei*. Hotărârea CtEDO din 11.06.2006. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76308> (vizitat 01.03.2022).
12. Speța *Khlaifia și alții c. Italiei*. Hotărârea CtEDO din 15.012.2016. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177362> (vizitat 11.12.2021).
13. Speța *Kudla c. Poloniei*. Hotărârea CtEDO din 26.10.2000. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920> (vizitat 11.02.2022).
14. Speța *M.S. S. c. Belgiei și Greciei*. Hotărârea CtEDO din 21.01.2011. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103293> (vizitat 11.02.2022).
15. Speța *Peers c. Greciei*. Hotărârea CtEDO din 19.04.2001. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-63970> (vizitat 18.02.2022).
16. Speța *S.D. c. Greciei*. Hotărârea CtEDO din 11.06.2009, definitivă din 11.09.2009. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93034> (vizitat 17.02.2022).
17. Speța *Tyler c. Regatului Unit*. Hotărârea CtEDO din 25.04.1978. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-62143> (vizitat 11.12.2021).
18. Speța *Valasinas c. Lituaniei*. Hotărârea CtEDO din 24.07.2001, definitivă din 24.10.2001. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59608> (vizitat 17.02.2022).
19. Speța *X c. Turciei*. Hotărârea CtEDO din 09.10.2012, definitivă din 27.05.2013. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-113876> (vizitat 11.12.2021).
20. Andorno R. «Chapitre 3. Dignité humaine, droits de l'homme et bioéthique: quel rapport ? ». In: *Journal International de Bioéthique*, 2010, nr.4 (Vol. 21), p. 51-59. <https://www.cairn.info/revue-journal-international-de-bioethique-2010-4-page-51.htm> (vizitat 11.01.2022).
21. Nayef Al-Rodhan. Artificial Intelligence: Implications for human dignity and governance. In: *Oxford Political Review*, 2021. <http://oxfordpoliticalreview.com/2021/03/27/artificial-intelligence/>.
22. Raportul Amnesty International – Monitoring and Investigating Torture, Cruel, Inhuman or Degrading Treatment, and Prison Conditions, 2000. https://www.amnesty.nl/content/uploads/2017/01/booklet_eng_torture_0.pdf?x39694 (vizitat 11.12.2021).
23. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449> (vizitat 11.02.2022).
24. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence SHS/BIO/REC-AIETHICS/2021. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455> (vizitat 10.03.2022).